

TÜRKÇEDE -ĞU EKİNİN FONKSİYONLARI

Mecduđ Mansurođlu

Eski Türk yazılı mahsullerinden bugünkü Türk şivelerine kadar yapılmış olan incelemeler veya yazılmış olan gramer kitaplarında fiilden isim (nomen) yapan -ğu, -ğü > -ğı, -ği ekinin değişik fonksiyonlarına temas edilmiş olması tabiidir. Bunlardan ve doğrudan doğruya metinlerden adı geçen şeklin mücerret ve müşahhas isim, âlet ismi, kendi başına veya -çı, -çi isimden isim yapma eki ile, yâni -ğuçı, -ğüçi > -ıçı, -içi > -ucu, -üçü şekillerinde işi gören isim (nomen actoris) ve nihayet yine ya başlı başına, veya -luğ, -lüg ve -luk, -lük isimden isim yapma ekleri ile genişletilmiş, bazan ise, *kergek* > *gerek* sözü ilâve edilmiş olarak gereklilik (necessitativus), istek (desiderativus), maksat (supinum) ve gelecek zaman gibi biri birlerinden epey uzak şeyler bildirebildiği anlaşılır. Bu durum karşısında aynı ekin farklı mânaları için ayrı menşeler aramak isteyenler veya ayrı terimler kullananlar bulunduğu gibi, sadece fonksiyonlarını belirtmekle iktifa edenler de olmuştur. Bir de ekimizle meydana getirilen ismin aldığı çeşitli isim çekim ekleri ve son çekim edatları (postpositio) dolayısıyla edindiği mâna farklılaşmalarından da kendisini mes'ul tutanlar vardır¹.

¹ Ek ile yakından meşgul olan incelemeler şöyle sıralanabilir: J. Schinkewitsch, *Rabûzîs Syntax*: 3MSO3 XXIX — XXX (türkçesi: S. S. Paylı: Türk Dili — Belleten, III. seri, 8—9. sayı devamları ayrı baskı) eski türkçe ve *Divanu Lûgat al-Türk'* ten örneklerle: isim-fiil (participium) olarak -ğuçı, -ğüçi 72. v.d. §, mastar olarak -ğu, -ğü 94—96. § ve -ğuluk, -ğülük 97. §; C. Brockelmann, *Osttürkische Grammatik der islamischen Litteratursprachen Mittelasiens*, 1—4. cüz, Leiden 1951—1952: gereklilik, âlet adı ve sıfat fonksiyonunda zarf-fiil (gerundium) olarak -ğu, -ğü ve -u, -ü 60. §, gekeklilik ve olacağı bildirmek yüzünden isme kaymış bir fonksiyonda ad çekimi (declinatio) ekleri ve son çekim edatları (postpositio) alabilen zarf-fiil olarak -ğu, -ğü, mücerretlik, topluluk (collectivum) ve sıfat olarak -ğuluk, -ğülük, -ğulüg, -ğülig, işi gören isim olarak -ğuçı -ğüçi 190. §; İl'minskiy, *Materialı dlya dıagatayskago sprıajeniya iz Baber-Name*, Kazan 1865: iyelik (possessivum) ve -dur, -dür ekleri ile kesin gelecek zaman olarak -ğumdur, -ğüsüdür v.b. 20—22. s., isim olarak -ğu, -ğü 22. s., bu sonuncudan türetilmiş isimler olarak 1) -ğuçı, -ğüçi, 2) -ğudik, -ğüdik, 3) -ğuluk, -ğülük ve -ğustz, -ğüsiz 23. s.; J. Deny, *Grammaire de la langue turque*, Paris 1921: işi gören kimse olarak -ıçı,

Bu deneme, *-ğu, -gü* ekini zaman ve mekânda bütünü ile ele alarak, biri birine bazen çok uzak düşen kullanılışları arasında bir bağ aramak emeli ile meydana getirilmiştir. Belki ancak böylelikle ekimizin uğradığı dikkate değer mâna gelişmeleri aydınlanabilir, hangi fonksiyonlarının nerelerde ve ne zamanlarda birinci plânda veya kullanılışta olduğu seçilerek Türk dil yapısına bir miktar daha aydınlık serpilebilir. Bu maksatla mümkün olduğu kadar çeşitli kaynaklardan faydalanılarak, mâna geçitleri bağlanmağa çalışılmıştır².

1. Ekimiz, eski türkçeden başlamak üzere, zamanımıza kadar, bütün Türk şivelerinde fiilin bildirdiği mânadan mücerret mefhumlar meydana getirir. Bu mâna fonksiyonu o kadar ileridir ki bazan Türkiye türkçesindeki *-mağ, -mek* mastar (infinitivus) eki yerine kullanıldığı görülür:

ül-gü-süz, öküş tamular 'sayısız, pek çok cehennemler' *U* (= Müller, *Uigurica*) III 31:3; *nom ert-gü-si kırtüğe bar-* 'akide kılavuzluğu doğruya çıkmak' *H-ts.* (= Gabain, *Briefe d. uig. Hüen tsang-Biographie*) 1981; *Teñrini çalbar-ğu-da érdi* 'Tanrıya yalvarmakta idi' *Oğ. K.* (= Bang- Rahmeti, *Oğuz Kağan destanı*) 50; *ajun tut-ğu-ça* 'dünya tutmağa' *KB* (= Arat, *Kutadgu Bilig*) 217; *bil-gü-ke açmış yolu* 'bilgiye yolu açmış' *KB* 5809; *kerti yar-ğu-da* 'gerçek hükümde (hüküm gününde)' *CC* (= *Codex Cumanicus*, Grönbech neşri) 125:12; *yügür-gü yarağı kalmadı* 'koşmak mecali kalmadı' *Rabg.* (= Rabghuzi, *Kıساس-ı Enbiya*, Grönbech neşri) 69v:10; «*kitābı kıl-ğu-ça kıl*» *tēdi* «*tedbīr*» '«kitabı vücuda getirmeğe tedbirde bulun» dedi' *Husr. Şir.* (= İnan, *Kutb'un Husrev u Şirin'inden*: Türk Dili—Belleten III, 14—15) 22:1; *iç-gü-ge tüşti* 'içkiye düştü' *Babn.* (= *Baburname*, İl'minskiy neşri) 204:20; *tilge, ağızğa sık-ku-sız... vāqı'a idi* 'dile, ağıza sığmaz

-ici, -ucu, -ücü 852. §, *-kı, -ki, -ku, -kü, -ğı, -gi, -gu, -gü* âlet adı ve başka cinsten isim olarak 868. §, eski kullanılışta gereklilik olarak *-ku, -kü, -gu, -gü* 1343. § 2, Türkiye türkçesi dışında maksat olarak *-kuluğ, -külük, -guluğ, -gülük* 1343. § 5, çağatayca ve Altay türkçesinde gelecek zaman isim-fiili olarak *-güdik, -kidiy* 1343. § 6, Türkiye türkçesi isim-fiil ve şahıs şekli olarak *-güci* 1343. § 7. Şekille ekimizden farksız olduğu halde, bir isimden isim yapma eki olan ve ancak nadir olarak eski türkçede görülen *-gu, -gü* ekini (*esen-gü, meñt-gü, buğra-ğu* gibi), türkçede fiil ve isimden fiil ve isim üretme ekleri biri birine karışmadığı için, pek tabii olarak ayrı bir morfem saymamız gerekir.

² Faydalanılan örneklerde 1) mânanın daha iyi anlaşılması için, büyük harf kullanılmış ve noktalama işaretleri konmuş, 2) icap ettikçe okunuşta düzeltmeler yapılmış, 3) transkripsiyon sistemi birleştirilmiş ve bu arada daha çok ağızlar için kullanılan maksadımız bakımından lüzumsuz söylenişleri belirten işaretler kaldırılmış, 4) lüzum oldukça tercüme yeni anlayışa göre düzeltilmiştir.

hadise idi' *Babn.* 398: 13—14; *toñ at-ku-ça* 'tan atınca' *Şeyb.* (= *Şeybaniname*, Vâmb. neşri) 72: 21; *köz yumup aç-gu-ça* 'göz yumup açıncaya kadar: lâhzada' *Şeyb.* 45: 33; *diril-gü-müz mukadder ise, dirilelüm* 'dirilmemiz mukadder ise, dirilelim' Vâmb., *Altosm. Spr.* 18; *gör-gü, bil-gi, bas-ki* [Türkiye türkçesi].

2. Hemen her mücerret mefhumda olduğu gibi, ekimizde de sınırlı olarak, mücerretlikten müşahhashğa geçiş örnekleri vardır:

aşñiz, iç-gü-ñüz, edñiz, tavarıñız, egsüki yçk 'yen eğiniz, içmeniz, malınız ve mülkünüzün eksigi yok' *U IV C* 117—118; *kenütü kenütü ır-gü-siñerü yadıltılar* 'her biri ikâmetgâhlarına dağıldılar' *TT* (= *Bang, Türkische Turfan-Texte*) VI 464; *tarla-gu-sız bir yazı yer ırđi* 'tarlasız bir ova yer idi' *Oğ. K.* 260—261; *ol ez-gü-ye düze* 'o besteye uydursun' *Şeyhi Div.* (İstanbul 1942) 43: 13; *saç ör-gü-sü, diş dol-gu-su* [Türkiye türkçesi]³.

3. Ekimizden -cı, -çi isimden isim yapma eki ile, yâni -ğuçı, -güçi > -ucu, -ücü > -ıcı, -ici şekillerinde bol olarak ve bütün türkçeyi içine almak üzere, işi gören isimleri meydana getirilmiştir. Bu kullanılıştta nefi (negatio) eki alanlarına da rastlanılır:

kağanu alp ırmiş, ay-gu-çı-sı bilge ırmiş 'hükümdarı kahraman imiş, müşaviri bilgili imiş' *Tony.* 10; *bark ır-gü-çi, beaiz yaratıgma bitig taş ır-gü-çi* 'bark yapıcısı, süs meydana getiren yazı taşı yapıcı' *I* (= *Kül Tegin yazıtı*) § 13; *sevinç, utlı bil-me-gü-çi bol* 'sevinç ve minnet bilmez olmak' *U IV D* 63—64; *sini sev-mç-gü-çi küle tınmağay* 'seni sevmeyen gülmeği tüketmeyecektir' *KB* 4541; *tağka ağ-gu-çı* 'dağa çıkan' *Kâşg.* (= *Divanu Lügat it-Türk*, Atalay trc.) II 50: 11, *çok iste-y-içi bul-ıçı olur, kamu nesne hem tuş ol-ıçı olur* 'çok arayan bulur ve her şey rast gelir' *SN* (= *Süheyl u Neobchar*, Mordtmann neşri) 284: 7; *kan tök-gü-çi-ler* 'kan cökücüler' *Rabg.* 5r: 7; *ışik sakla-gu-çı firişte* 'kapı bekleyen melek' *Miracn.* (= *Miracname*, de Courteille neşri) 6: 8; *muhabbet chlıga nâz ır-gü-çi-din ırmiş şa^cb* 'muhabbet ehline naz edenden güçlük ırmiş' *Nevâi Div.* (Taşkent 1893) 19: 21; *oku-gu-çı ma^czür tutsun, işit-gü-çi ta^carruz maqamıdın ötsün* 'okuyan mazur görsün, işiden taaruz emelinden geçsin' *Babn.* 254: 16—17; *âdem ye-gü-çi* 'insan yiyen' *RŞ* (= *Ravzat üş-şühedâ*, Taş-

³ Eski türkçeden eski Anadolu türkçesine kadar dilin hemen bütün kollarında görülen üleştirme (distributivum) sayı sözü eki -ağü, -egü (*bir-egü* > *bir-eü* 'her biri; bir tanesi') de, bilindiği üzere, isimden fiil yapma eki -a-, -e 'ye getirilen ekimizden başka bir şey değildir.

kent 1318) 212: 15; *drahtni kès-gü-çi* 'ağacı kesen' *ETG* (=Raquette, *Eastern Turki Grammar*: MSO3 XV, 111—183, XVI, 113—211) I 118; *yız-gü-çi* 'yazıcı' *Özb. Gr.* (=Gabain, *Özbekische Grammatik*) 75. §; *éz-içi küç* 'ezici kuvvet' *Özb. Gr.* 75. §; *sıt-uçı* [kazanca] 'satıcı' (=Ahmerov, *Sintaksiçeskiy razbor glagola v kazansko-tatarskom nareçii*. Kaza. 1895) 25; *saña ve neslünä..: muqābil ol-ıçı* 'sana ve soyuna karşı gelen' *Aş. Pşz.* (=Kissling, *Die Sprache des Aşikpaşazade*) 50; *yırtıcı kuş* [Türkiye türkçesi].

4. Bazen *-çı, -çi* isimden isim yapma eki bulunmadığı halde, ekimiz işi gören isim mânası verebilmekte ve tabii bu kullanılışında da nefi eki ile görülebilmektedir:

altı atқан-ğu-ların ezügin, igitin 'altı bağlayıcıların aldatıcı olduğunu' *Suv.* 371: 7; *közet-gü tam-ğı* 'gözetici damga (muska)' *TT V A* 53; *işini adna-ğu-қа güdürme* 'işini başkasına yükleme' *Kâşg.* III 68: 1; *kaşu tölve, munduz kaşu er-me-gü* 'kimi deli, aptal, kimi tembel (işe yaramaz)' *KB* 6394; *artuqlı-ğı nesne* 'fazla şey' *Studj.* (=Zajaczkowski, *Studja n. jez. staroosman'skim*) I.

5. *-çı, -çi* eki bulunmaksızın elde edilen işi gören isimler, cansız iseler, Türk lehçelerinde kolayca âlet adı bildirmeğe kaymaktadırlar:

bı, bıç-ğı-ları bir ikintide salmış, tokmuş üniçe 'bıçakları biri birlerine vurma sesi (gürültüsü) gibi' *U IV A* 233; *sır-ğı* '(kan) emme âleti' *Kâşg.* 425: 4; *kes-ki* 'kesecek nesne' *Abū Hayyān*, (Caferoğlu neşri) 14. §, *bile-vü* 'bileme taşı' Houtsma, *Ein türk-arab. Gl.*; *üzengü* 'üzengi' *SN* 294: 12; *tibən-gü* 'eyer altlığı' Vānb., *Çağ. Spr.* 188: 12; *sipir-ğı* 'süpürge' *Özb. Gr.* 75. §; *dağlı-ğı* 'dağlama demiri' Deny, *Grım.* 853. §; *kıyır-ğı, sıır-ğı, sür-ğı* [Türkiye türkçesi].

6. Eski türkçede aynı zamanda nisbet mânası verebilen *-lüğ -lüg* ve belki de *-luğ, -lük* isimden isim yapma ekleri⁴ ile genişletilen ekimizin mücerret mafehu-na nisbeti bildirdiğini bazı misallerden anlayabilmekteyiz. Burada da nefi eki ile kullanılışlar vardır:

bu balıqqa kir-gü-lüg küç 'bu şehre girme yetkisi' *U IV A* 28; *biz yokıd-ğı-luğ, emzen-gü-lüg bolmıltım* 'biz yok olucu ve ıstırap çekici olmayalım' *Suv.* 603: 21; *eşit-gü-lüg ermez* 'işitmek için değildir'

⁴ *-luğ, -lüg* v.b. ekinin nisbet bildirmesi için bazı misaller: *ökänmek-lig ört* 'nedamet alevi' *U III* 5: 1; *etüz-lüg ağılık* 'zafî hazine' *U III* 15: 10; *Karahan-lı, köy-lü İstanbul-lu* [Türkiye türkçesi].

Toy. (= *Toyok metni*) b 2; *bil-me-gü-lüg, uç-ma-ğu-luğ teg-yatur êrdi* 'bilmezlik, anlamazlık (şuursuzluk) halinde yatarı' *U* III 35: 22—23.

7. Ekimiz *-luğ, -lüg* ve *-luğ, -lük* ekleri ile bildirdiği nisbet mânasından daha eski türkçede gereklilik mânasına kaymıştır ve bu kullanılışını Orta Asya bölgesinde yeni Doğu türkçesine kadar takip edebilmekteyiz. Tabii burada da nefi eki ile kullanılışları vardır:

sëzik köñül turgur-ma-ğu-luğ ol 'şüpheli düşünce beslememeli' *U* IV B 16; *arqış, tērkiş keçürmetin id-ğu-luğ ol* 'vakit geçirmeden sefer göndermeli' *U* III 29: 11—12; *bildür-gü-lüg bitidi* 'bildirilmesi gereken nesnelere (fermanlar) yazdı' *Oğ. K.* 104; *ol munda tur-ğu-luğ êrdi* 'o burada durmalı idi' *Kâşg.* II 56: 21; *ağırlıq, açığılar, yè-gü, keç-gü-lüg* 'ikram, hediye, yiyecek ve giyecek' *KB* 3734; *barça çin hem de-gü-lük imes* 'her doğru söylenmemelidir' *ÜLT* (= *Nevaî, Üss-i lisan-ı türki*, İstanbul 1313) 52: 7; *özümüz üçün elbette cayı kıl-ğu-luğ-dur* 'kendimiz için elbette endişe edilmelidir' *Babn.* 271: 23; *sulh kıl-ğu-luğ êrdi* 'barış yapmalı idi' *RŞ* 134: 17.

Not. Bu şekli kullanan bölgeler dışında kalan Anadolu türkçesi, türkmence, kazanca-kırımcada, ekimize muvazi olarak, türkçenin yine bir fiilden mücerret isim yapma eki olan *-ma, -me*'ye *-lu, -lü, -li, -li* (< *-luğ, -lüg, -lğ, -lig*) getirilerek gereklilik mânası veren başka bir şekil elde edilmiştir:

Hana gönder-me-lü-sin gönderdiler, gâzilere vèr-me-lü-sin vèrdiler, her ne kim yerinde koma-lu-dur, kodılar 'Hana gönderilmesi gerekeni gönderdiler, gazilere verilmesi gerekeni verdiler, yerinde bırakılması gerekeni bıraktılar' *Aş. P'sz.* 51—52; *ya bu deveyi güt-me-li, ya bu diyardan git-me-li* [Türkiye türkçesi]; *ye-me-li* [türkmence] 'yenmesi gereken: yenebilir' *Benzing, Über die Verbformen im Türkm.* 43; *uçma-lı* [kazanca] 'okunması gereken: okunmağa değer' *Radl., Wb.* I.⁵

8. Gereklilik bildirmek için, bazan ekimize *kergek* > *kerek* > *gerrek* sözünün de ilâve edildiği olur:

tağı tē-gü, tē-gü kergæk 'mütemadiyen söylemeli' *Musée Guimet*'deki *Hüen-tsang* biyografyası parçaları 21: 8 (Gabain, *Altt. Gram.* 225. §); *tapuğçı yañılasa, oğıt-ğu kerek — negüke yoñılmış, ayıt-ğu kerek* 'hizmetçi yanılrsa, çağırılmalı ve neye yanıldığını söylemeli' *KB* 641; *özini belâğa karşı tut-ğu kerek* 'kendini belâyaya karşı tutmak lâzım' *Rabg.* 139r: 12; *zevrağı necât sâhiline biroğ-ğu-muz gerek* 'kayığı kurtuluş kıyasına bırakmamız lâzım' *Altos, Spr.* 18.

⁵ Bang bu eki *-ma al-ı* mürekkep şekline türetmektedir (*Stud. z. vgl. Gram. d. Türk-Sprachen* II: SBAW, 1916, 33. §).

9. Ekimizin, *-luğ*, *-lüg* veya *-luğ*, *-lük* ekleri ve *kergek* v. b. sözü bulunmaksızın (7 ve 8 bk.) da Orta Asya'da yeni yazı dili ve ağızlara kadar a) gereklilik, b) istek, c) maksat mânaları yaygındır. Bu kullanılışında dikkati çeken bir nokta da *teg* > *dék* v.b. son çekim edatı ile sıkça görülmesidir. Burada da nefi eki alabildiği görülür:

a) *tapın-ğu*, *yükün-gü* *erdini* 'tapınılacak, secde edilecek mücevher' *U I* 8: 18; *yılan*, *toñuz koy-ğu ol* 'yılan ve domuzu bırakmalı' *TT VII* (Rachmati neşri) 6: 8; *kıl-ma-ğu kılınç* 'yapılmayacak iş' *TT IV n. B* 1; *korğ-ğu teg yavlağ sav* 'korkulacak gibi kötü söz' *U III* 65: 13—14; *ögrünçümüz sözle-gü teg ermez* 'sevencimiz söylenecek gibi değildir' *TT II A* 54; *bu, ya kur-ğu oğur ermez* 'bu, yay kurulacak zaman değildir' *Kaşg. II* 68: 1; *edgülerin süre id-ma-ğu* 'iyilerini sürüp göndermemeli' *KB* 6367; *oquşluğ kişiler sözi ög-gü teg* 'akıllı kimselerin sözü övülmelidir' *KB* 6356; *yalğan turur, anı tiñle-me-gü* 'yalandır, onu dinlememeli' *Rabg.* 119r: 10; *tamuğ içre bilsün bu yat-ğu yerin* 'cehennem içerisinde bu yatacağı yerini bilsin' *Husr. Şir.* 17: 21; *kel-gü çağın boldı* 'gelme zamanı oldu' *Miracn.* 6: 12; *mini tirgüz-gü-çe* 'ömründe sevāb eylese, bes' 'beni yaşatacak kadar ömründe sevap işlese, yeter' *Nevat Div.* 240: 5; *haylī sev-gü dék ahlāk u ef'ālī hem yok idi* 'pek sevilecek gibi huy ve işleri de yoktu' *Babn.* 207: 3; *haylī te'essüf yè-gü dék yèr imes imiş* 'görmemekle pek üzülmeyecek yer değilmiş' *Babn.* 299: 2—3; *tut-ğu deg mevci anıñ baħr u ber* 'onun dalgası deniz ve karayı tutmuş olmalı' *Şeyb.* 48: 19; *başka yaz-ğu dék sözimiz yok* 'başka yazılacak gibi (yazılmağa değer) sözümüz yok' *Özb. Gr.* 75. §; *pir teñkideñ eki teñki pol-ğı dī* [altayca] 'bir tene-keden (rubleden) iki teneke olmalı' *Prob.* I 149: 34; *ölör-gü künüm* [sagayca] 'öleceğim gün: ecel günüm' *Radl., Prob.* II 34: 499.

b) *bar-ğu-sı keldi evre* 'eve gidesi geldi' *KB* 6277; *yüzüñni kör-gü-m kelmes* 'yüzünü göreceğim gelmez' *Rabg.* 159r: 21; *könül tile-gü dék* 'gönül dileğince' *Babn.* 283: 15; *siñe üret-ki-m kiledi* [tümence] 'sana öğretesim geliyor' *Prob.* IV 389: 29; *kör-gü-m keler gül bağınu* 'gül bahçesini göresim (göreceğim) geliyor' *ket-ki-si kelmez* 'gidesi (gideceği) gelmez' *Özb. Gr.* 75. §; *iç-gü-si bar* 'içmek isteği var' *ETG II* 165; *meniñ kızımğa zulma kıl-ğı dağ sen* [tarançıca] 'benim kızıma zulm etmek istiyorsun' *Prob.* VI 185: 1—2.

c) *tatıg tökül-gü-ke* 'dökülmek için yemek' *TT I* 199; *bu, oğul, kız az-ma-ğu . . . vu ol* 'bu, çocukların sapıtılmaları için muskadır' *TT VII* 27: 4; *süğe bar-ğu iş bolur* 'askere (sefere) gitmek işi olur' *TT VII* 36: 15; *egin büt-gü ton, hem qarın tod-ğu aş* 'sırt örtmeğe

elbise ve karın doyurmağa yiyecek' *KB* 3665; *helāk kıl-ğu tæg hamle kılurlar* 'mahvetmek için saldırıyorlar' *Rabg.* 69r: 3; *yüzi nürinğa hiç yoq baq-ğu imkân* 'yüzünün nuruna bakmağa hiç imkân yok' *Husr. Şir.* 20: 12; *kiy-gi dæg kiyim* 'giyilmek için elbise' *Özb. Gr.* 75. §; *mün-gü dey adını parma?* [barabaca] 'binmem için at var mı? *Prob.* IV 71: 16—17.

10. Ekimizin, eski türkçeden başlamak üzere, yeni Doğu türkçesine kadar olan Orta Asya bölgesindeki gereklilik ve yakını mânaları gelecek zaman mânasına kaymıştır (türkçede muvazi mâna kaymaları için *-taçı*, *-teçi*, *-ğay*, *-gey*, *-ası*, *esi*, *-acaq*, *-ecek* ekleri karşılaştırılabilir). Bu kullanılış o kadar yayılmıştır ki bu geniş devre ve saha içerisinde iyelik ekleri (suffixum possessivum) ile birlikte birinci plânda gelecek zaman çekimli fiili (verbum finitum) olarak tanınmıştır (iyelik ekleri ile şahıs bildirmede geçmiş zaman eki *-t* ile krş.). Tabii burada da nefi eki aldığı görülür. *teg* son çekim edatı ile kullanılışları, daha az olmakla birlikte, vardır:

yime kayu kün bolğay munı teg tükellig kişi etüzin bul-ğu-m 'yine bir gün olacak, bunun gibi tam bir insan vücudunu bulacağım' *U* II 88: 79—80; *neñ seniñ balıқтақı ig, toğa kit-gü-si yok* 'senin şehirdeki hastalığın hiç gideceği yok' *U* IV A 57—58; *senin bar-ğu-ñ kaçan?* 'senin gideceğin ne zaman: ne zaman gideceksin?' *Kâşg.* II 69: 6; *bu yalñuq bilür öl-gü-si-n* 'bu insan öleceğini bilir' *KB* 6075; *tirig öl-gü aħır* 'diri sonunda ölecektir' *KB* 237; *ilāhī, ümmetlerüm kötür-me-gü tæk yük yüklemegil* 'ilâhi, ümmetlerim taşıyamayacak kadar yük yükleme' *Rabg.* 213r: 15—16; *tañla deme 'kıl-ğu-m vedā'* 'sabahtan «veda edeceğim!» deme' *Baykara Div.* (Ertaylan neşri) 115: 6; *vaşl ara pervāne örtendi, hemānā bildi, kim kıl-ğu dēkdür şubħ anı şem^c-i şebistāndan cūdā* 'vuslat sırasında pervane tutuştu, sanki bildi, ki sabah onu gece mumundan uzaklaştıracaktır' *ÜLT* 68: 18—19; *her ne Tēñriniñ hōāstı bolsa, ol bol-ğu-sı-dur* 'Tanrı ne isterse, o olacaktır' *Babn.* 101: 22; *bundın soñ yime . . . taħrīr kıl-ğu-m-dur, . . . taħrīr kıl-ğu-m-dur* 'bundan sonra da yazacağım ve söyleyeceğim' *Babn.* 380: 21; *üyde bir, ikki qaturma bol-ğu dēk unum bar* 'evde bir, iki somun olacak kadar unum var' *Özb. Gr.* 75. §.

*

Görülüyor, ki aslında zamanla hiç ilgisi olmayan bir ek, uğradığı mâna değişimleri yüzünden, sonunda zaman bildirebilmektedir. Böylelikle türkçenin, öteki morfemlerinin aksine olarak, zaman ve mekân

içerisinde çok değişen kip (modus) ve zaman (tempus) eklerinin mahiyetlerini anlamak da daha kolaylaşmaktadır: bunlar anlaşılan asıllarında şahıs alâmetleri ile beliren fiilden yapılmış isimlerden başka bir şey olmayıp zaman mânaları sonradan gelişmiş olmalı. İş bu görüşle ele alınca, asıl fonksiyonu çekimli fiillerde belirlemek olan nefi ekinin bu çeşit eklerde ne gibi şartlarla kullanıldığı incelenmeğe değer bir konu olarak ortaya çıkmaktadır. Hemen ilâve edilmelidir, ki *-gu*, *-gü*'nün *-ma-*, *-me-* eki ile birleşmesi oldukça nadir olup nefi bildirmek için daha çok *yoğ* sözü ve benzeri vasıtalarla başka deyimlerden faydalanılmıştır.